

ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ СІЛЬСЬКИХ ТА СЕЛИЩНИХ МАЛОКОМПЛЕКТНИХ ШКІЛ

У статті на основі аналізу архівних матеріалів і досвіду діяльності педагогічних колективів сільських та селищних малокомплектних шкіл розкрито актуальні питання організації роботи шкіл такого типу на Харківщині в кінці ХХ - на початку ХХІ ст. Висвітлено перспективні напрямки використання набутого досвіду в сучасних умовах.

Ключові слова: сільська, селищна малокомплектна школа, природничо-наукова освіта, родові помістя.

Вопросы организации работы сельских и поселковых малокомплектных школ. В статье на основе анализа архивных материалов и опыта деятельности педагогических коллективов сельских и поселковых малокомплектных школ раскрыты актуальные вопросы организации работы школ такого типа на Харьковщине в конце ХХ - начале ХХІ века. Представлены перспективные направления использования полученного опыта в современных условиях.

Ключевые слова: сельская, поселковая малокомплектная школа, естественно-научное образование, родовые поместья.

Questions of the organization of work rural small schools and schools in settlements. In article on the basis of the analysis of archival materials and experience of activity of pedagogical collectives rural small schools and schools in settlements pressing questions of the organization of work of schools that of type on Harkyvshchina in the end of ХХ - beginning ХХІ of a century are opened. Are presented perspective directions of use of the received experience in modern conditions.

Keywords: rural small schools, school in settlements, nature science subjects, patrimonial estates.

У процесі реформування української школи на початку другого десятиліття ХХІ ст. особливого значення набувають ті явища, педагогічні технології, які надають можливість максимально розкрити здібності і нахили, гуманізувати процес виховання особистості, яка формується. Цей перманентний за своїм змістом процес, вимагає, в свою чергу, також змін у

системі традиційних поглядів на організацію навчання й виховання в сучасній школі сільської місцевості. Майже кожен третій школяр на Харківщині - це учень, які отримують освіту в сільській чи селищній школі, більша частина з яких в умовах погіршення економічних, демографічних процесів, міграції частини репродуктивно спроможного населення за межі української держави, все частіше набувають рис малокомплектності, що перетворює сільську та селищну малокомплектну школу (ССМКШ) в найбільш наближений заклад освіти до жителів великих та малих селищ, сіл, родових помість у сільській місцевості.

Робота виконана у відповідності до плану НДР Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.

Формулювання цілей роботи.

Метою нашої роботи є розгляд окремих питань явища малокомплектності в сучасній системі освіти Харківщини, пошук перспективних напрямків трансформації звичних підходів до базової біологічної освіти та виховання в умовах роботи сільських та селищних малокомплектних шкіл на тлі розвитку депопуляційних процесів в Україні, за умов прийняття Закону України «Про родові помістя та родові поселення в Україні» та вирішення питань корекції фахової підготовки та перепідготовки учителів природничих дисциплін, здатних після закінчення педагогічного ВНЗ ефективно працювати в умовах існуючої освітньої мережі в сільській місцевості, сучасної ССМКШ на Харківщині.

Результати дослідження

Проведений науковий пошук дозволив встановити, що проблема належить до комплексу малодосліджуваних в історії сучасної вітчизняної освіти.

Поліпшення рівня організації викладання в умовах сільських та селищних МКШ – багатofакторний процес, який за нормативними документами в умовах скорочення сучасної освітньої мережі слід здійснювати на основі міжшкільної кооперації, ґрунтованій на основі професійного розпо-

ділу праці педагогічного персоналу сусідніх шкіл, координації роботи міжшкільних педагогічних об'єднань, створення фахових наукових кафедр [1].

Проте економічні негаразди 90-х рр. ХХ ст. та світова економічна криза на початку ХХІ ст. викликали надзвичайно стійкі процеси депопуляції сільського населення, загострили всі існуючі проблеми освітньої системи нашої країни. Лише за перше десятиліття незалежності майже 300 населених пунктів зникли з карт України, і з них майже третина припадає на Харківську область.[2.С.8-9.] У цей період вимушено корегується мережа сільських шкіл. За сім років (з 1997/98 н.р. до 2003/04 н.р.) з 1312 класів-комплектів скорочених на селі у Харківській області було закрито 856. Нині є наявною нова хвиля оптимізації освітньої мережі – адміністрації сільських районів у наступному навчальному році будуть вимушені скоротити мережу ССМКШ на декілька шкіл у кожному районі. Головною причиною закриття шкіл є висока ціна утримування учнів, великі суми коштів на закупівлю енергоносіїв для газових, рідко- та твердопаливних великих селищних котелень з низьким коефіцієнтом корисної дії, високу початкову вартість автономних опалювальних систем для шкіл. Проте зараз в середовищі педагогів-науковців, учителів-практиків та жителів сільських регіонів, особливо серед новітніх сільських громад, які намагаються створювати власну гуманістичну, ґрунтовану на процесах неформального єднання з оточуючим природним оточенням, систему освіти та виховання на базі родових помість, стає все більш очевидним розуміння того факту, що “освітня мережа – не лише її відповідність кількості дитячих контингентів, а й відповідність усім освітнім потребам населення”[2. С.9.], які постійно зростають і ускладнюються.

Досліджуючи історико-педагогічні аспекти проблеми еволюції освітньої мережі в середині і наприкінці ХХ ст. і комплекс питань існуючої системи освіти в сільських регіонах Харківщини, можна умовно поділити їх на три складові: організаційно-адміністративні, проблеми педагогічної дія-

льності учителів-сумісників, проблеми навчання учнів в умовах малих та надмалих неоднорідних за своїм складом колективів сільських та селищних МКШ. Принципово перша з проблем повинна вирішуватися на основі міжшкільної кооперації, ґрунтованій на основі професійного розподілу праці педагогічного персоналу ЗНЗ районного центру, сусідніх сільських та селищних шкіл району, поглиблення субординації та координації на основі міжшкільних педагогічних об'єднань, створення освітніх округів. Проте діяльність міжшкільних педагогічних об'єднань, науково-методичних кафедр за умов роботи директорів таких шкіл без заступників з освітньої та виховної роботи, за умов зменшення контингенту учнів до 40 учнів, повної ставки бібліотекаря та діловода призводить, за інформацією самих директорів, до перетворення їх на людей, які надзвичайно мало займаються науково-методичною роботою – «завгоспів з вищою педагогічною освітою».

Не менш важливими, таким що лежать на межі поєднання перших двох зазначених проблем, є питання комфортності набуття освіти, одним з аспектів якого є підвезення дітей до місць навчання, вчителів до місць роботи та додому. В останні роки значній частині дітей та вчителів не забезпечено гарантованого підвезення, особливо в негоду, шляхами без твердого покриття чи десятиліттями капітально не ремонттованими дорогами до віддалених селищ. Реалізація державної програми «Шкільний автобус» на Харківщині є частково утрудненою через закупівлю відносно недорогих та маловмісних мікроавтобусів «Газель», формальне існування АТП районних управлінь освіти, питань пролонгації договірних відносин щодо їх щоденного технічного огляду, медичним засвідченням стану здоров'я водіїв на базі існуючих в районних центрах АТП, режимом їхньої праці, вадами графіків щоденного руху та збереження коштовної техніки.

Наступна проблема, яку можна умовно назвати «Учитель ССМКШ», найбільш тісно зв'язана з питаннями трансформації змісту, якості шкільної освіти, яку потрібно швидкими темпами перебудувувати у відповідності до

психології, можливостей, індивідуального життєвого досвіду, інтересів і прав конкретної зростаючої особистості, у тому числі існуючих поглядів на проживання в гуманістичних умовах природного та сімейного оточення в мережі родових помість Харківщини, існування і розширення якої стає можливим за умов прийняття Верховною Радою Проекту закону України «Про родові помістя та родові поселення в Україні». Метою прийняття Закону є забезпечення законодавством кожній українській сім'ї (у т.ч. і неповній) права на отримання 1 га землі для облаштування родового помістя, визначення правових, соціальних і економічних основ утворення і функціонування родового помістя, формування умов зміцнення інституту сім'ї, посилення родинних зв'язків та вирішення цілої низки проблем духовного, економічного і соціально - педагогічного характеру. Реалізація цього Закону буде вимагати додаткових змін в освітній мережі сільських районів Харківщини, посилення природничо-наукової, професійно-практичної, еколого-біоетичної та морально-естетичної складової варіативного компоненту навчальних програм, зможе підвищити кадровий потенціал учителів і адміністраторів ССМКШ за рахунок частини високо освічених, відданих педагогічній справі членів родових поселень. За таких умов підходи до викладання всіх предметів у ССМКШ потребують обов'язкової корекції – у класах із малою, а особливо з надмалою чисельністю, традиційні колективні форми роботи часто знижують ефективність всього процесу навчання, ставлячи вчителя у скрутне становище, про що свідчать результати проведеного нами анкетування адміністраторів та учителів ССМКШ. Проблеми гіперконтролю й гіперопіки з боку вчителів продовжують залишатися у якості основних проблем організації навчання учнів в умовах надмалих і різних за своїм складом дитячих колективах ССМКШ. Лише глибоке професійне знання природничих наук, неформальне знання альтернативних алгоритмів подальшого проведення уроку в умовах мікроколективів, висока мобільність у роботі вчителя, уміння перебудовувати шляхи вирішення дидактичних завдань у ході уроку дозволяє за будь-яких обставин досягати

кінцевої мети навчання, виховання та індивідуального розвитку учня сільського чи селищного ЗНЗ.

Необхідним є копітке відпрацювання методичних програм роботи з малими та надмалими групами учнів, організації навчання та виховання учнів за індивідуальними навчальними планами, створення та постійне оновлення існуючих навчально-методичних комплексів. Викладання одразу декількох навчальних предметів у сільських та селищних МКШ однією людиною призводить до постійного фізичного і психологічного перевантаження вчителів-сумісників, зменшення їхнього освітнього потенціалу. Слід відмітити, що викладання географії, музики, образотворчого мистецтва, трудового навчання, етики педагогами - не спеціалістами здійснюється в більшості ЗНЗ сільських районів Харківщини, що суттєво знижує загальний рівень культури випускників ССМКШ.

Результати багаторічного аналізу досвіду роботи вчителів біології СМКШ Харківського району вказує також на те, що наступним за своїм значенням негативним фактором впливу на якість освіти і виховання учнів у таких школах є автоматичне перенесення уявлень вчителя про інтелектуальні, фізичні та психофізіологічні можливості окремого учня зі “свого” навчального предмета на інші, що призводить до падіння зацікавленості результатами навчання учнів, критично низького рівня життєво необхідних для сільського жителя природничо-наукових знань. Усе це вимагає перегляду підходів до організації навчання в СМКШ II-III ст., продовження створення освітніх технологій, процес добування знань в яких адекватно відповідав би структурі когнітивної діяльності учнів, мав достатній рівень психологічного моніторингу. Особливо ефективним в умовах діяльності сільських шкіл стає індивідуально-особистісний підхід у навчанні з використанням сучасних інформаційних технологій.

Результати вивчення досвіду діяльності ряду сільських шкіл Харківщини засвідчує, що за наявності комп'ютерного класу можуть бути створені достатні умови і надані більші організаційні можливості для залучен-

ня усіх дітей до ефективної парної навчальної діяльності на уроках з біології та хімії. Зараз харківськими вченими розроблено ряд комп'ютерно-орієнтованих індивідуальних системи навчання природничим дисциплінам, в яких враховано ряд індивідуальних особливостей учнів та які складаються з програми навчального предмета, підсистеми моніторингу навчальної діяльності, файлів історій навчання учнів з фіксацією змін рівнів сформованості знань, умінь і навичок, характеристик пізнавальних процесів, методичних рекомендацій. Застосування подібних систем безумовно підвищує ефективність та результативність навчання хімії, біології, географії.

У Концепції загальної середньої освіти вказано, що “у сільських районах, де школи не мають паралельних класів, для забезпечення профільного навчання перспективним є створення опорної старшої школи з пришкольним інтернатом, поширення різних форм дистанційного профільного навчання для обдарованої молоді, створення при вищих навчальних закладах ліцеїв для учнів сільської місцевості”. Проте введення лише таких форм здійснення профільного навчання у загальноосвітній школі сільської місцевості приведе до ліквідації старшої школи у більшості сіл та селищ, що матиме у найближчому майбутньому ще більш негативні демографічні наслідки. Прорахунки формування освітньої мережі в сільській місцевості географічно віддалених від обласного центру сільських районів та методичну незабезпеченість процесу багато у чому індивідуалізованого навчання на уроках біології та природознавства у ССМКІШ також можна частково компенсувати більш потужною мережею позашкільних закладів, з достатньою кількістю профільних, юннатських гуртків-філій від уже існуючої системи СЮН, поліпшенням умов для проходження екстернатури та індивідуального навчання окремих мешканців віддалених родових територій.

Перспективи розвитку окремих напрямків шкільної біологічної освіти в умовах ССМКІШ також слід пов'язати з процесами вирішення ряду першочергових завдань в галузі поглибленої професійної підготовки та пе-

репідготовки майбутніх вчителів природничих дисциплін шкільного циклу на Харківщині, у тому числі за рахунок уже підготовлених інформаційно-методичних матеріалів до читання спеціальних курсів викладачами педагогічних дисциплін для студентів природничих факультетів педагогічних ВНЗ, які надають змогу більш чіткого розуміння існуючих проблем, засобів їх корекції.

Слід окремо зазначити, що на думку багатьох адміністраторів та вчителів біології ССМКШ, сподівання на швидке покращення демографічної ситуації та, відповідно, стану ринку праці за рахунок малоконтрольованої міграції з країн південно-східних регіонів Європи та Азії є помилкою, яка вже має негативні наслідки у вигляді прихованої соціально-демографічної експансії, ментальної малосумісності, яка призводить до загострення між національних та міжконфесійних взаємовідносин, швидко їх радикалізує. Тож сучасну сільську та селищну МКШ слід також розглядати як оплот титульної нації на селі, як символ готовності держави швидкими темпами виправити соціально - економічну і демографічну ситуацію в регіоні, покращивши життя власного народу.

Висновки.

Таким чином, за умов тривалого збереження розглянутих проблем можна лише сподіватися на зменшення негативних тенденцій в якості освіти учнів ССМКШ, у процесі становлення їх як особистостей, здатних до самовдосконалення, а, відповідно, й можливостей продуктивного становлення нового українського сільського соціуму. Збільшення сільського населення, у тому числі через посилення реміграції населення великих міст у сільську місцевість, прийняття Закону України «Про родові помістя та родові поселення в Україні» та необхідних підзаконних актів з метою полегшення процесу створення мережі родових помість в Україні та на Харківщині, посилення гуманістичних тенденцій, професійно-практичного, наукового, еколого-біоетичного напрямків в процесі навчання природничим наукам учнів сільських та селищних малокомплектних шкіл допоможе ча-

стково позбутися негативізмів в освіті й вихованні дітей села та невеликих селищ, сприяти становленню їх як особистостей, здатних до постійної самоосвіти, самовдосконалення, спроможних на позитиву соціалізацію, що створює додаткові умови для зміцнення багатьох українських сімей, підвищення загального добробуту українського народу, як генетичної основи справді демократичного суспільства й держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освіта в Україні. Нормативна база. – К.: КНТ, АТІКА, 2004. – 491 с.
2. Савченко О. Фактори впливу на якість загальної середньої освіти в сільській місцевості / Сільська школа: стан проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 14-15 квітня 1999р./ ВБФ “Школа майбутнього”, 2000. –184 с.
3. Пінський О.О. Підготовка вчителів природничих дисциплін до роботи в сільських малокомплектних школах Слобожанщини. // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми та пошуки Зб. наук. праць / Редкол.: Т.І.Сущенко (голов. ред.). – Запоріжжя. – 2007. – Вип. 42. – С. 316-321.